

Uskontoetnografia – kenttätöön perustuvan uskontotieteen profiili

Matti Kamppinen

Uskonnollisia ilmiöitä löytyy ihmisyhteisöjen lähes joka kolkasta: rakennuksissa, rituaaleissa, muistikuvissa, vallankäytössä, viihteessä, historiassa, teksteissä, puheessa, kaupankäynnissä ja vapaa-ajassa on uskonnollisiksi luokiteltavia ilmiöitä. Vertailevan uskontotieteen ikiaikainen ja vaativa tehtävä akateemisten tieteenalojen joukossa on näiden ilmiöiden tunnistaminen, luokittelu, tulkinta ja selittäminen. Uskontoetnografia keskittää voimansa ihmisyhteisön aktuaalisessa toiminnassa tapahtuvaan uskonnollisen aineksen käsittelyyn, siihen miten uskonnolliset ainekset syntyvät, strukturoituvat, prosessoituvat ja transformoituvat osana kulttuurista toimintaa.

Kulttuuriantropologisena tieteenalana uskontoetnografia on kiinnostunut uskonnollisten aineiden käsittelystä erilaisissa ihmisyhteisöissä. Uskontoetnografiaa eivät kiinnosta pelkästään uskonnolliset asiantuntijat tai kanonisoidut pyhät tekstit, vaan jokainen ihminen, joka käyttää uskonnollisia aineksia osana sitä kulttuuristen ajattelun ja toiminnan työkalujen arsenaalia, jonka avulla hän suunnistaa epävarmuuden maailmassa, valintoja tehden, uskoen ja toivoen.

Etnografia erotetaan tavallisesti antropologiasta sillä perusteella, että etnografian keskeinen tavoite on ihmisyhteisön kulttuuristen järjestelmien kuvailu, kun taas antropologian puolella on lupa edetä kulttuuristen järjestelmien tulkintaan. Erottelu kuvailun ja tulkinnan välillä on vähintäänkin ongelmallinen, ja voimme surutta ottaa lähtökohdaksi ajatuksen, että etnografia on kaiken uskontoa koskevan teoretisoinnin perusta. Ilman uskonnollisten aineiden kuvailua kulttuurisessa kontekstissa ei ole muutakaan uskontoa koskevaa systemaattista ymmärrystä eli uskontotiedettä (vrt. *Fielding & Fielding* 1986, *Coffey & Atkinson* 2000).

Etnografia ja arkielämä

Uskontoetnografian perustyökalu on kenttätö eli osallistuvan havainnoinnin yhteydessä käytävä vuoropuhelu tutkimuskohteen kanssa. Moimen kulttuuristen merkitysten jäljittäminen on meille monesti niin tuttua arkielämästä, että sen kutsuminen erityiseksi tieteen tekemisen työkaluksi tuntuu vieraalta.

Tässä onkin yksi uskontoetnografian voima ja heikkous. Arkielämän perusteella, kulttuurisina toimijoina tiedämme että paras tapa saada selville millaista jonkin yhteisön elämä on, on mennä heidän tykönsä, kysellä, kuulostella ja katsella ympärilleen. Sama perusoivallus kantaa uskontoetnografiassakin varsin pitkälle, ja näin ollen uskontoetnografian opiskelijat ovat monin veroin valmiimpia tekemään tieteenalaansa kuin esimerkiksi teoreettisen fysiikan opiskelijat, joilla ei yleensä ole mitään arkista kokemusta oman tieteenalansa aineistonkeruumenetelmistä.

Asetelmasta seuraa myös ongelmia. Varsinaisten etnografisten menetelmien jalostaminen on melko arkisten taitojen hiomista, ja esimerkiksi vuorovaikutustaitojen erittely ja niiden asettaminen erityisen systemaattisen tarkastelun kohteeksi vaatii eräänlaista vieraantumista arkielämästä.

Uskontoetnografian taitoihin kuuluuikin eräänlainen hallittu vieraantuminen, jonka avulla voi nähdä ”tuttuuden toiseudessa” ja ”toiseuden tuttuudessa”. Etnografi oppii näkemään, kuuntelemaan, osallistumaan, sulautumaan ja kirjoittamaan. Michael Agar (1980), yksi modernin etnografian klassikoita, onkin todennut että etnografeiksi päätyvistä huomattavan suuri osa on sosiaalisen elämän tarkkailijoita, jotka ovat osin syrjäänvetäytyviä ja sosiaalisissa tilanteissa asettuvat mieluusti jonon jatkoksi eivätkä niinkään ryhdy johtamaan orkesteria.

Kenttätyö on kovaa työtä

Kenttätyötä on mystifioitu rankasti. Yhteisössä aineistoa keränneellä tutkijalla onkin eittämättä etuoikeutettu näkymä yhteisön kulttuuriin, ja hänen esittämiä tulkintoja yhteisöstä on vaikea mennä kyseenalaistamaan, jos ei ole ollut itse paikan päällä. Kenttätyön myötä yhteisöstä tulee tutkijan ”oma” ja etnografittuunnetusti kaihtavat tilannetta, jossa toinen etnografi tulisi heidän omalle kentälle tekemään tutkimusta samasta tai läheisestä teemasta.

Kenttätyö on raakaa työtä, se vaatii huolellista valmistautumista ja paikan päällä kekseliäisyyttä, sopeutumistaitoja ja lähes yli-inhimillistä sitkeyttä. Tässä suhteessa uskontoetnografinen kenttätyö ei eroa esimerkiksi biologisesta kenttätyöstä, jossa nämä samat ominaisuudet joutuvat koetukselle.

Erilaiset tutkittavat yhteisöt asettavat erilaisia haasteita. Kolleega Tuomas Martikainen (1996) keräsi aikoinaan aineistoa Turun uskonnolliseen kenttään liittyen, ja joulun alla pyöräillessään yhteisöstä toiseen sai ystävällisiltä tädeiltä niin paljon riisipuuroa, ettei vähään aikaan kaivannut puuroa ensinkään. Itse jouduin aineistoa kerätessäni Perun sademetsäalueella juomaan monesti aamutuimaan vahvaa viinaa, jota tarjottiin jokaisessa asumuksessa, ja kieltäytyminen olisi ollut epäkohteliasta.

Myös kenttätyöjaksojen pituus vaikuttaa siihen, mitä haasteita on odotettavissa. Yleensä etnografittu tekevät kenttätyötä mieluummin pitemmän kuin lyhyen aikaa, koska näin voidaan varmistua kulttuurisia aineksia koskevien tulkintojen pätevydestä. Mutta ei etnografittu pidä kaihtaa lyhyitäkään aineistonkeruujaksuja, joihin aikamme kiivastempoisessa yhteiskunnassa monesti päädytään, kun aika ei riitä enempään.

Oma tapauksensa on etnografittu turismi, jota en kenellekään suosittelen. Tällaisessa menään viikon-kahden visiitille yhteisöön, ja aineistoa kerätään intensiteetillä, joka soveltuisi vuoden mittaiseen kenttätyöjaksoon. Matkailu avartaa, mutta ei anna sellaisenaan mahdollisuutta etnografittu tekemiseen (vrt. *Honko 1995, Johnsson 1990*).

Kenttätyöhän valmistautuminen

Uskonnollisissa yhteisöissä riittää tutkittavaa. Tämän vuoksi on syytä etukäteen kiinnittää ajatuksensa johonkin erityiseen teemaan, jota haluaa kuvailla ja jonka mukaan kohdistaa aineiston-

keruunsa. Tutkimusteema, esimerkiksi tautiselitykset, naiseutta koskevat käsitykset, kalendaarirituaalit tai uskonnollisen spesialistin tuntomerkit, elää ennen kenttätyötä omaa elämäänsä tutkijan mielessä. Tärkeintä on operationalisoida tutkimusteema haastattelukysymyksiksi ja strategiseksi suunnitelmaksi, joka opastaa havaintojen tekemisessä ja muussa aineistonkeruussa. Tällainen suunnitelma on hyvä tehdä etukäteen, koska silloin on ainakin jokin konkreettinen ohje miten edetä, kun kenttätyön alkumyllerryksessä konseptit katoavat.

On totta, että kenttätyötä ennen tehdyt suunnitelmat ja kysymyksenasettelut haihtuvat suurimmaksi osaksi taivaan tuuliin kenttätyön alettua, mutta silti on hyvä jos on useita suunnitelmia ja varasuunnitelmia. Kaiken lisäksi sen ymmärtäminen, miksi kenttätyön alettua osa teemoista osoittautuu turhiksi, on osa etnografittu tiedonmuodostusta – tutkimuksen tarkoituksenahan on saada selville, millainen on se toinen kulttuurinen todellisuus, johon tutkimusmatka tehdään, eikä niinkään se, millaisesta kulttuurisesta tukikohdasta lähdetään liikkeelle.

Operationalisointi eli indikaattorihypoteesien laatiminen luotsaa tutkijaa kurinalaisuuteen. Kenttätyö antaa nimittäin luvattoman houkuttelevan mahdollisuuden tehdä kaikkea muuta kuin kenttätyötä. Amerikkalainen kolleega tiivistä etnografittu perustaidon ohjeeseen ”Hanging around and drinking beer” joka monelle etnografittu alkajalle osoittautuikin ainoaksi toiminnan muodoksi, varsinkin kun kaikkea osallistumista ja mukana elämistä voi periaatteessa motivoida sillä, että se antaa näkökulmia tutkittavaan kulttuuriin. Etukäteen valmisteltu haastattelu- ja muu strategia on oiva keino pysyä kiinni tutkimusprosessissa.

Tutkimusteemaa operationalisoitaessa etnografittu taustalla olevat teoriat aktuaalistuvat. Tyypillisesti etnografi etenee melko vähäisillä teoreettisilla oletuksilla, arkiteorialla, jonka avulla saadaan tietoa tutkittavasta teemasta. Esimerkiksi jehovantodistajien sielukäsityksiä koskevassa hankkeessa oletetaan, että jehovantodistajilla on tällaisia käsityksiä ja että sopivasti operationalisoidun teemahaastattelun avulla ne saadaan esille. Etnografittu voi teoreettisesti monimutkaisempia oletuksia koskien esimerkiksi sielukäsitysten sisältöä, rakennetta ja toimintatapaa. Tutkimuskohteen maailmankuvan ja koetun todellisuuden artikulointiin tähtäävässä etnografittu monet oletukset koskevatkin käsitysten ja käsittejärjestelmien ominaisuuksia.

Tärkeää on tiedostaa se, millaisilla teoreettisilla oletuksilla on liikkeellä, eli mitä ovat ne mielekkyysoletukset, jotka ovat omien tutkimuskysymysten taustalla. Etnografien on myös tapana reflektoida sitä, miksi ylipäänsä ovat valinneet jonkin tietyn yhteisön tai teeman tutkimuskohteeseen – etnografit pyrkivät analysoimaan ennen kenttätöitä sitä, mikä motivaatio heidät on liikkeelle saattanut ja miten tämä motivaatio voisi vaikuttaa itse aineiston keruun ja tulkinnan prosessiin. Erityisesti uskonnolliset ainekset, jotka herättävät intohimoja ja käsittelevät ihmisten perimmäisiä kysymyksiä, asettavat etnografien reflektiivisen itsetietoisuuden koetukselle.

Ennen kenttälä menoa täytyy paitsi valmistella se työkalupakki, jolla aineistoa kerätään, myös ottaa yhteys tutkimuskohteeseen. Yhteydenoton variaatiot ovat monet, ja mitä erilaisemmillä tavoilla on saatu luotua tutkimuksen tekemisen kannalta hyvä yhteys tutkimuskohteeseen. Etnografian klassikoista monet pöllähtivät heimonsa tykö reppu selässä ja se oli sillä hyvä. Etnografi jäi asumaan tutkimuskohteen kanssa ja yhteydenotot syntyivät tämän osallistumisen ja kanssa-elämisen myötä. Suomalaisessa ja yleisemmin länsimaisessa tai urbaanissa yhteisössä tutkimuskohteeseen otetaan tyypillisesti yhteyttä ennen kenttätöiden alkua, ja aineiston keruulle sovietaan tarkat ajalliset ja avaruudelliset puitteet, joiden varassa toimitaan: ”haastattelu informantin kotona klo 17:30 alkaen – arvioitu kesto noin puoltolitoista tuntia.”

Varma valinta: kynä ja paperi

Uskonnollisten yhteisöjen kanssa kommunikoidessa on hyvä muistaa, että näillä on monien muiden yhteisöjen tapaan omat ”ulkopoliittiset” vastaavansa, eli yhteisöjen jäseniä tavoiteltaessa on soveliasta ja yhteisön intressien mukaista ottaa yhteys yhteisön johtohenkilöihin, tiedotusvastaaviin tai muihin spesialisteihin, joiden kautta haastatteluja ja muuta aineistonkeruuta voi sopia. Tällaisista yhteisöjen omista asiantuntijoista voi tutkimusprosessin kuluessa kehkeytyä avaininformantti tai kanssatutkija, joka osallistuu tutkimusprosessiin aktiivisestikin.

Paitsi yhteisöjen sisäinen työnjako, myös yhteisöjen omat ajalliset rytmit on syytä ottaa huomioon. Vaikka se saattaa tulla yllätyksenä monelle opiskelijalle, uskonnolliset yhteisöt eivät pääsääntöisesti ole olemassa sen takia, että opiskelijat niitä tutkisivat, vaan omia jäseniään varten. Tämän vuoksi tutkijan on oltava joustava, ja so-

peutettava omia aikataulujaan yhteisön rytmiin, ja muistettava myös valmistella omat menetelmänsä sen verran huolellisesti, ettei tutkimuskohteen aika valu hukkaan kun tutkija etsii mielestään sopivia haastattelukysymyksiä.

Ennen kenttätöitä on myös syytä harjoitella laitteiden – kasettinauhureiden, minidisc-laitteiden, kameroiden ja muiden välineiden – käyttöä niin hyvin, ettei aikaa tuhraannu paikan päällä opetteluun. Useamman kuin yhden kenttätöharjoittelun yhteydessä opiskelijaryhmä on unohtanut sitten kriittisellä hetkellä laittaa nauhurin päälle, tai ei ole saanut piuhaa oikeaan reikään, tai yksinkertaisesti unohtanut linssisuojuksen laitteeseen.

Laitteita kannattaa kokeilla erilaisissa olosuhteissa. Itse tein kerran haastattelua Perun sademetsäalueella, Iquitoksen ns. slummialueen peltikattoisessa talossa. Rankkasade yllätti, mutta haastattelu jatkui koska kuulimme selvästi sen mitä toinen puhui. Nauhalta kuunneltaessa paljastui asioiden todellinen laita. Sateen rummutus peitti alleen puheen, ja sinne hautautui yksi ainutlaatuinen kulttuurinen aines. Toinen seikka, joka sekin tuli esille vasta käytännön myötä, oli kaulusmikrofonin petollisuus. Kaulukseen hantatessaan se tuottaa äänekkäitä rahinoita nauhalle, ja vilkkaasti liikehtivän informantin haastattelusta saattaa suurin osa olla pelkkää rahinaa.

Erilaisten kenttätöilaitteiden sisältämä prosessointikyky kasvaa koko ajan ja samalla lisääntyy niiden potentiaalinen haavoittuvuus. Erityisesti tietotekniikka joutuu rasitukselle kovissa sääolosuhteissa kuten Suomen talvessa tai sademetsäalueen vesisateessa. Tämän vuoksi onkin syytä varata mukaan kynä ja paperia, kenttätöiden ilmansuunnasta riippumatta.

Ihmisten tutkiminen on aina eettisesti ladattua, eli tutkimus voi loukata jossakin vaiheessa jonkun intressejä. Lasten ja nuorten tutkimuksessa on hyvä muistaa, että tarvitaan tutkimuslupa vanhemmilta tai opettajilta. Kotimaassa tutkimuslupakäytännöt ovat yleensä selvästi artikuloituja, ja tutkija saa pienellä vaivalla selville sen, keneltä täytyy saada lupa mihinkin. Toisissa maissa on toiset tavat, ja niiden selvittäminen vaatii kulttuuriin sulautumista samalla tavalla kuin koko etnografinen prosessi.

Tutkimuskohteen valintaan vaikuttavat monet seikat. Uskontoetnografian alkutaipaleella suunnistavan kannattaa valita informantteja, joilla on aikaa ja halua osallistua tutkimukseen. Vanhemmat ihmiset ovat hyvä valinta silloin kun etnografien taitoja harjoitellaan. Myös koululaisia moni tutkii, koska opettajan mahtikäskyllä kou-

lulaiset osallistuvat hankkeeseen. Taitojen karttuessa tutkimusteema yksinään sanelee sen, mistä ihmisryhmästä informantit ovat.

Kentällä

Kentällä olon alkuvaiheen tärkeimpiä haasteita on tulla tutuksi ja tehdä itseään tykö. Ensivaikutelma on tärkeä, kuten kaikessa kanssakäymisessä. Ei kannata kiiruhtaa liikaa, etteivät informantit pelästy tai koe omaa elämänmuotoaan uhaetuksi. Toisaalta saamaton lorvailu tutkimuskohteessa ei sekään ole omiaan edesauttamaan tutkimusta.

Ensimmäiset informantit ovat tutkimusprosessin kannalta tärkeässä asemassa: heidän kauttaan moni teema täsmentyy ja operationalisoituu, ja heidän kauttaan tulee lisää informantteja. Uskontoetnografian kannattaa luottaa siihen, että tutkimuskohteet ovat omien todellisuksiensa asiantuntijoita ja pitää jatkuvasti mielessä etnografian keskeinen kysymys: mitä voin oppia näiltä ihmisiltä?

Haastattelu on luontevin keino saada selville millaista on olla kulttuuristen välineiden avulla navigoiva *homo religiosus*. Haastattelua on montaa lajia, alkaen vapaasta rupattelusta vahvasti strukturoituun testiväitteiden arviointiin. Etnografisten taitojen ykkönen on haastattelun eri lajien taito, ja tähän löytyy hyviä vinkkejä alan kirjallisuudesta. Myös omien haastattelujen kuunteleminen yhdessä muiden kanssa auttaa asian oivaltamisessa. Havainnointi tulee haastattelun myötä ja perässä, eli ilman haastattelun kautta saatuja jaettuja merkityksiä ei havainnointikaan onnistu.

Uskontoetnografi voi opintaipaleensa alkupuolella hämmästyä sitä, miten mieluusti ihmiset jakavat ajatuksiaan. Tutkimuskohteeksi valikoituminen ja haastattelussa ajatusten artikuloiminen ovat tapoja rakentaa omaa itseä, eli samalla informantti tulee kertoneeksi myös itselleen sen, mitä hän on tai mitä hän tietää. Kohtaamiset kentällä voivat mennä myös pieleen monesta eri syystä: opiskelija sähläää koneiden kanssa ja aika-aulut menevät poskelleen, tai informantiksi valikoitunut ei halua jakaa ajatuksiaan. Kentätö on näin ollen myös opiskelijalle tapa saada selville, mitä hän on. Osa traumatisoituu kenttätöharjoituksissa ja tekee loppu-uransa tutkijana kirjojen parissa. Mutta kaikkia tutkijoita tarvitaan.

Uskonnollisten aineiden erityispiirteitä

Monet uskonnolliset yhteisöt ovat kiinnostuneita siitä, mitä niistä kirjoitetaan ja millä foorumilla. Uskonto on toisinaan altavastajan asemassa länsimaisessa tieteellis-teknisessä eetoksessa, ja muut uskonnot kuin kristinusko ovat raskaankin epäluulon kohteita. Lisäksi uskonnolliset merkitykset ovat kantajilleen niitä kaikkein tärkeimpiä. Tämän vuoksi etnografisen tutkielman jakelusta ja muusta käytöstä on sovittava tutkimuskohteen kanssa.

Haastattelukysymykset joutuvat nekin erityistarkkailuun, koska pesukoneesta tai liikennekulttuurista rupattelu on toista kuin elämän perimmäisten kysymysten luotaaminen. Uskonnolliset teemat ja ne elämänalueet, jotka ovat uskontojen ominta alaa, vaativat hienotunteisuutta ja sallivat aika vähän koululaishuumoria.

Uskonnon teoretisointi vaatii sekin omat työkalunsa. Uskonnolliset ainekset noudattavat omia lainomaisuuksiaan, ja uskontotieteelliseen teorianmuodostukseen tutustuminen onkin se toinen suuri haaste, joka uskontotieteen opiskelijalla on edessään. Etnografian menetelmät ja uskonnon teoretisoinnin erityistyökalut, kas näillä kahdella pääsee eteenpäin.

Kulttuuristen mallien jäljittäminen

Etnografiassa ollaan kiinnostuneita kulttuurisen tietämyksen organisoitumisesta, siitä millä tavoilla kulttuuriset representaatiot liittyvät toisiinsa muodostaen systeemejä. Näistä kulttuurisen tietämyksen järjestelmistä käytetään yleensä nimitystä ”kulttuuriset mallit”, joita voidaan Naomi Quinnia & Dorothy Hollandia seuraten luonnehtia seuraavasti:

”Kulttuuriset mallit ovat yhteisöllisesti jaettuina tulkintoja todellisuudesta. Kulttuuriset mallit toimivat eräänlaisina karttoina ihmisten pyrkimyksessä ymmärtämään todellisuutta ja tehdessä valintoja. Kulttuurisia malleja on yleensä tarjolla useita, ja ne voivat kilpailla keskenään tai viettää rinnakkaiseloa.” (Quinn & Holland 1987, 4)

Kulttuurisia malleja on joka lähtöön. Aamulla heräämme ja jo vain aktivoituu aamuisten rutii- nien kulttuuriset mallit, joihin kuuluu aamiaisen valmistaminen, pukeutuminen ja niin edelleen. Uskonnollisella toimijalla saattaa aktivoitua aamuhartauden kulttuurinen malli, ja myöhemmin sen läheinen sukulainen, iltarukouksen malli.

Malleja on eritasoisia, uskonnollisen toimijan aamu- ja iltahartausmallit ovat alisteisia hänen supranormaalia koskevalle mallilleen, joka puolestaan perustuu moraalia, kausaliiteettia ja toimijuutta koskeviin malleihin.

Kognitiivisessa etnografiassa (*Spradley 1980, Werner & Schoepfle 1987*) puhutaan yleensä ”kulttuurisista teemoista” mallien sijaan. Onko näillä termeillä merkittävää eroa? Termi ”malli” antaa kuvan strukturoituneesta systeemistä, ja ”teema” toimii puolestaan osuvammin tällaisen mallin nimilappuna, joka kertoo mitä aihealuetta tuo malli koskee. Teema ikään kuin yksilöi sen merkitysten kulttuurisen tai semanttisen alueen, jota rakenteistaa joukko kulttuurisia malleja.

Esimerkiksi tutkimillani Perun sademetsäalueen maanviljelijämestitseillä on tauteja koskevia kulttuurisia malleja, jotka voidaan sijoittaa kulttuurisen teeman ”tautikäsitteet” alle. Yksittäistä tautia, sen diagnoosia, etiologiaa ja terapiaa koskeva malli voi olla hyvinkin yksityiskohtainen, mutta näiden yksityiskohtaisten mallien perustana on koko joukko yleisempiä, abstrakteja malleja koskien esimerkiksi ihmisruumista, toimijuutta, kausaliiteettia ja niin edelleen.

Sosiologian suosikkitermi organisoituneelle, jaetulle merkitysjärjestelmälle on ”diskurssi”, joka sijoittuu jonnekin teeman ja mallin välimaastoon. Diskurssien identifiointissa pyritään tyypillisesti löytämään kulttuurisen alueen keskeiset ajatukset tai argumentit, sekä rakentamaan näistä argumenteista koherentteja uskomusjärjestelmiä, eräänlaisia pienoismaailmankuvia. Diskurssianalyysi kiinnittää lisäksi huomiota siihen miten toimijat tai diskurssien tuottajat asemoivat itsensä esimerkiksi suhteessa vallankäyttöön, sukupuolijärjestelmään tai muuhun yleiseen kulttuuriseen teemaan.

Diskurssit eli organisoidut argumenttien järjestelmät tarjoavat aineistoa kulttuuristen mallien rakentamiseen, sillä mallin rakennuksessa pyritään ottamaan eksplisiittisesti kantaa siihen, millaisia suhteita sen eri osien välillä vallitsee. Diskurssia voisi verrata eräänlaiseen jäsenelyyn luetteloon, joka kertoo mitä kaikkia tarvikkeita tarvitaan talon rakentamiseen, ja mallin rakentaminen vertautuu siihen, kun rakennusosien keskinäiset suhteet ratkaistaan.

Kulttuuriset mallit ja teoretisointi

Mallien jäljittäminen ja konstruointi aineiston perusteella edellyttää teoriaa, joka kertoo miten erilaiset kulttuuriset merkitysaineokset liittyvät

toisiinsa. Osa kulttuurisen tietämyksen organisoitumista koskevista teorioista on varsin yleisiä (*Kamppinen 1993*). Esimerkiksi Oswald Werner ja Georg Schoepfle ehdottavat *Systematic Fieldwork* -teoksessaan mallin rakentamisen teoreettiseksi työkaluksi *MTQ*-skeemaa, joka koostuu kolmesta perusrelaatiosta. Nämä relaatiot kytkevät kulttuurisia aineksia toisiinsa, ja monimutkaisetkin kulttuurisen tietämyksen järjestelmät voidaan palauttaa kolmen perusrelaation avulla rakennettaviksi järjestelmiksi. *MTQ*-skeeman ensimmäinen relaatio on modifikaatio *M*, eli käsitteellinen operaatio, jossa yksi käsite tarkennetaan toisen käsitteen avulla. Esimerkiksi merkitys ”iltahartaus” on rakenteeltaan *M*(hartaus, iltana) [1], kun taas aamuhartaus on *M*(hartaus, aamu). Modifikaatio on kaikkien käsitejärjestelmien ytimessä. Autokauppiaan kannalta tärkeät käsitteet ”punainen auto”, ”urheiluauto” ja ”tila-auto” voidaan kaikki konstruoida modifioimalla auton käsitettä.

Toinen perusrelaatio on taksonomia *T*, eli käsitteellinen operaatio joka sijoittaa käsitteitä luokkiin. Esimerkiksi aamu- ja iltahartaus ovat molemmat hartaushetkiä eli taksonomiarelaatio *T* järjestää nämä käsitteet seuraavasti *T*(hartaushetket (aamuhartaus, iltahartaus)).

Taksonomiat syntyvät modifikaation seurauksena, eli jokainen taksonomiaan kuuluva kompleksinen käsite sisältää modifikaation.

Kolmas perusrelaatio on temporaalinen järjestykselaatio, jonotus *Q* (*queuing*), joka asettaa käsitteitä dynaamiseen suhteeseen. Esimerkiksi argumenteissa ”Katumus edeltää pelastusta”, ”Jos tänään siivoan, huomenna ei tarvitse” ja ”Tunnelma tiheni saarnan myötä” on temporaalinen suhde tapahtumien välillä: osa asioista tapahtuu ensin, ja sitten vasta muita asioita. Esimerkiksi argumentti ”Katumus edeltää pelastusta” on muodoltaan *Q*(katumus, pelastus).

Jonotusrelaatio on keskeisellä sijalla kaikessa kulttuurisessa tiedonkäsitelyssä. Juonellinen kertomus, jossa tapahtumat seuraavat toisiaan ajassa, on yksi yleisimpiä tapoja jäsentää tietämystä, ja eittämättä tämä tapa on kulttuurisesti ja kognitiivisesti vetovoimainen. Dynaamisia suhteita maailma ja kulttuuriset todellisuudet ovat pullollaan: ajallista järjestystä, kausaalista riippuvuutta, eksistentiaalista riippuvuutta ja niin edelleen.

Kulttuuristen mallien yksi keskeinen tehtävähän on selittää kantajilleen, millainen tämä maailma on ja millaisia ilmiöitä siinä esiintyy. Riippuvuussuhteet tapahtumien välillä ovat askel kohti tapahtumien selittämistä, ymmärtämistä ja

muuta kognitiivista systematisointia.

Wernerin ja Schoepflen MTQ-skeema tiivistää kulttuuristen mallien rakennusaineokset kahteen osaan: modifikaatio- ja taksoniarielaatio vastaavat kulttuuristen todellisuuksien staattisesta struktuurista, ja jonotusrelaatio vastaa niiden dynamiikasta. Sama kahtiajako staattisiin ja dynamiisiin relaatioihin löytyy James Spradleyn teoksesta *The Ethnographic Interview* (ks. myös *Spradley 1979* sekä *Spradley & McCurdy 1988*). Spradley erottaa yhdeksän yleistä semanttista suhdetta jotka rakenteistavat kulttuurisia malleja:

- taksonomia eli A on B
- modifikaatio eli A on B:n ominaisuus
- spatiaalinen suhde eli A on B:ssä
- toiminnan sijainti eli A on paikka tehdä B
- kausaalinen suhde eli A on B:n syy
- rationaalinen syy eli A on syy tehdä tai ajatella B
- funktio eli A:ta käytetään B:hen
- keino-päämäärä eli A on keino saavuttaa B
- prosessi eli A on vaihe prosessissa B

Kaksi ensimmäistä, eli taksonomia- ja modifikaatiorelaatio, ovat jo ennestään tuttuja. Spatiaalinen suhde eli sisältyminen on ilmeisen tärkeä relaatio joka on syytä nostaa omaksi erilliseksi luokakseen. Vaikka argumentti ”Jumala on taivaassa” voidaan redusoida argumentiksi ”Jumala on taivaassa-olija”, on spatiaalinen kategoriointi niin keskeisellä sijalla ajattelussa ja kulttuurissa ettei tästä reduktiosta ole vastaavaa hyötyä. Juuri uskonnollisessa kulttuurissa on olennaista spatiaalisuus eli miten oliot sijaitsevat tilassa, missä on sisäpuoli ja ulkopuoli, missä alueiden väliset rajat, ja miten siirrytään alueelta toiselle.

Veikko Anttonen argumentoi kirjassaan *Ihmisen ja maan rajat*, osin George Lakoffiin ja Mark Johnsoniin tukeutuen, että spatiaalisuus on avain kognition ja kulttuurin ymmärtämiseen. Spatiaalisuuden dominoiva rooli tulee esille kahdella tavalla. Yhtäältä ihmisen spatiaalisuus, tilan kulttuurinen merkitseminen ja käyttö on suuri osa ihmisenä olemista – me synnymme spatiaalisiksi olennoiksi. Toisaalta – ja osin ensimmäisen seikan seurauksena – ajattelumme hyödyntää spatiaalisia analogioita myös sellaisilla ajattelun osaluilla jotka eivät ensi näkemältä ole tilaan liittyviä. Puhumme esimerkiksi ”maailmankuvan kokonaisuudesta”, ”ajattelun reunaehdoista”, ”ylä- ja alakäsitteistä” ja niin edelleen, eli konkretisoimme spatiaalisten analogioiden avulla teoreettista, abstraktia ajattelua.

Ihmisen ruumiillisuus, rajojen merkitseminen ja territoriaalisuus ovat keskeisellä sijalla uskonnollisissa perinteissä, ja tämän vuoksi spatiaalisten mallien jäljittäminen on perusteltua, eli niiden käytölle haastattelu- ja muun aineiston analyysissä on perusteita.

Spradleyn muut relaatiot ovat erityyppisiä jonotusrelaatioita, eli niissä ilmiöt laitetaan ajalliseen järjestykseen. Ajallinen järjestys voi perustua erilaisiin mekanismeihin. Argumentatiivisissa ketjuissa kuten päättelyissä ja perusteluissa ajatukset seuraavat toisiaan psykologisen logiikan voimalla, kausaalisisissa ketjuissa mekanismi on toinen.

Mallien jäljittäminen esimerkiksi haastatteluaineistosta on periaatteessa yksinkertaista. Haastatteluaineistohan koostuu pääosin väitelauseista, yleisemmällä tasolla kertomuksista, joilla on kognitiivista sisältöä. Väitelauseiden propositionaaliset sisällöt tekevät ontologisia sitoumuksia, eli niiden projisoiman todellisuuden on oltava kalustukseltaan määrätty, jotta väitelauseet olisivat mielekkäitä. Esimerkiksi väitelause ”Jumala rankaisee syällisiä” sitoutuu yhden toimijan (jumala), objektin (syälliset) ja toimintatyyppin (rankaisee) olemassaoloon. Mallien jäljittämiseen on olemassa koko joukko erilaisia systemaattisia tekniikoita (*Kamppinen 1995*, *Kamppinen et al. 2001*, *Tesch 1990*, *Maxwell 1996*).

Teoreettisten työkalujen rooli uskontoetnografiassa

Etnografia on tyyppillisesti aineistovetoista, eli tulkinnat ja yhteenvedot seuraavat aineiston piirteitä. Moni opiskelija kysyykin perustellusti sitä, missä vaiheessa teoria astuu kuvaan mukaan, kun työ näyttäisi etenevän aineiston tematisoinnin myötä. Teoreettisilla työkaluilla on ratkaiseva osuutensa etnografisessa tutkimuksessa (vrt. *Werner & Schoepfle 1987*).

Yhtäältä tematisointia ei tehdä sen itsensä takia, vaan tavoitteena on jäljittää kulttuurista tietämystä. Tietämys on puolestaan organisoitunut systemaattisella tavalla, ja tätä tietämyksen organisaatiota koskevaa teoreettista tutkijan tietoa tulee käyttää aineiston tematisoinnissa. Aineiston tematisoinnissa käytetään yleensä huomauttamatta yksinkertaisia kulttuurisia malleja, erityisesti taksonomisia malleja, jotka ovat tutkijalle ilmeisiä ja aineistosta esiin tulevia. Teoreettisesti sofistikoituneessa etnografiassa myös aineiston alustavassa tematisoinnissa tehtävät ratkaisut perustellaan eksplisiittisesti, eli ei nojauduta

pelkkään intuitioon sitä että ”näinhän tekstissä sanotaan” vaan artikuloidaan ne rakenteet, joihin tulkinnat perustuvat.

Toisaalta tematisoidun aineiston systemaattinen abstrahointi nojaa teoreettisiin työkaluihin, jotka tyypillisesti koskevat yleisempiä tai monimutkaisempia kulttuurisia malleja. Edelleen ollaan kulttuurisen tietämyksen organisoitumisen alueella, ja tätä organisaatiota koskeva teoria läpäisee etnografian alusta alkaen.

Kolmas teoreettisten työkalujen käyttötilanne tulee vastaan kun kulttuurista tietämystä suhteutetaan muihin sosiaalisiin tekijöihin – esimerkiksi taloudellisiin tai teknologisiin muuttujiin, ekologisiin tai biologisiin tekijöihin. Tällainen tulkinta vaatii erityistä teoreettista motivaatiota. Yleensä vain tämä kolmas vaihe ymmärretään etnografian teoreettiseksi momentiksi, vaikka jo alustavat tematisoinnit ovat teoriapitoisia. Uskontoetnografian kuten muidenkin etnografiaperustaisten tieteenalojen teoreettisen sofistikaation tasoa täytyy näin ollen nostaa lisäämällä kulttuurisen tietämyksen organisoitumista koskevaa ope-
tusta ja tutkimusta (Denzin & Lincoln 2000).

VIITE:

- [1] Werner & Schoepflen merkintätavan sijasta käytän mm. logiikasta tuttua tavanomaisempaa merkintätapaa.

KIRJALLISUUTTA:

- Agar, M. A. (1980): *The Professional Stranger*. Academic Press.
Anttonen, V. (1996): *Ihmisen ja maan rajat*. SKS.
Coffey, A. & Atkinson, P. (1996): *Making Sense of Qualitative Data*. Sage.

- Denzin, N. K. & Lincoln Y. S. (Eds.) (2000): *Handbook of Qualitative Research*. 2nd Edition. Sage.
Fielding, N. & Fielding, J. (1986): *Linking Data*. Sage.
Honko, L. (1995): *Intian päiväkirja*. SKS.
Johnsson, J. (1990): *Selecting Ethnographic Informants*. Sage.
Kamppinen, M. (1993): ”Cognitive Schemata”. Teoksessa M. Kamppinen (ed.) *Consciousness, Cognitive Schemata and Relativism*. Kluwer Academic Publishers.
Kamppinen, M. (1995): *Kaaos & kosmos 2 – kognitiivisen kulttuurintutkimuksen metodiiikka ja metodologia*. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus.
Kamppinen, M., Jokinen, M. & Saariluoma, R. (2001): ”Kognitio ja kulttuuri”. Teoksessa P. Saariluoma, M. Kamppinen & A. Hautamäki (toim.), *Moderni kognitiotiede*. Gaudeamus.
Martikainen, T. (1996): *Moniarvoinen Turku*. Åbo Akademi.
Maxwell, J. A. (1996): *Qualitative Research Design*. Sage.
Quinn N. & Holland D. (1987): Culture and Cognition. Teoksessa D. Holland & N. Quinn (eds.) *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge University Press.
Spradley, J. (1979): *The Ethnographic Interview*. Harcourt Brace.
Spradley, J. (1980): *Participant Observation*. Harcourt Brace.
Spradley, J. & McCurdy, D. (1988): *The Cultural Experience*. Waveland Press.
Tesch, R. (1990): *Qualitative Research*. The Falmer Press
Werner, O. & Schoepfle, G. M. (1987): *Systematic Fieldwork 1-2*. Sage.

Kirjoittaja on Turun yliopiston uskontotieteen ma. professori ja Helsingin yliopiston kognitiotieteen filosofian dosentti.